

4. Державна національна програма «Освіта України XXI століття». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p#Text>.
5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень : монографія. / ред.: В. О. Моляко, О. Л. Музика; Державний фонд фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України. Житомир : Рута, 2006. 320 с.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.
7. Обдарованість: сутність, структура, технології розвитку. Шляхи і методи забезпечення подальшого творчого зростання обдарованої молоді: наук.-метод. зб. / За заг. ред.. І.І. Якухна, Л.В. Корінної. Житомир: ЖОШПО, 2008. С. 78–89.
8. Соціальна робота: технологічний аспект / За ред. проф. А.Й. Капської. К.: ДЦССМ, 2004. 364 с.
9. Соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей та молоді : матеріали соц.-пед. проектів учасників II Всеукраїнської студентської олімпіади зі спец. «Соціальна педагогіка», 17-19 трав. 2011 р. / упорядн.: д-р пед. наук, проф. Міщик Л. І., канд. пед. наук., доц. Зінченко В. П. Глухів : РВВ ГНПУ ім. О.Довженка, 2011. 108 с.

Онуфрієнко Марія

Науковий керівник – викл. Гончаровська Г.

КОГНІТИВНИЙ СТИЛЬ ЯК ОДНА ІЗ СТИЛЬОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Актуальність статті полягає в тому, що більшість дослідників спрямовують свої зусилля на виявлення стильових особливостей мислення дорослої людини, тоді як період виникнення і закріплення певних когнітивних стратегій поки що досліджений явно недостатньо та остаточно не вирішено, чи є когнітивні стилі стійкими ознаками мислення в ранньому дитячому віці, чи їх формування залежить від особливостей організації навчання. У однієї і тієї ж людини водночас можуть бути наявними ознаки різних стилів, що породжує нові проблеми у розумінні того, яким чином з окремих ознак створюється індивідуальний стильовий ансамбль, його якісні і кількісні характеристики, а тому виявлення взаємосполучень окремих когнітивно-стильових особливостей, виникнення певних когнітивно-стильових комплексів, є важливим науковим напрямом дослідження. Потрібно дослідити та констатувати чи здійснює вплив на розвиток пізнавальної сфери людини той чи інший стиль, адже більшість дослідників скоріше гіпотетично припускають про існування зв'язку між індивідуальними когнітивними стилями, розвитком і функціонуванням інших психічних процесів, а це, в свою чергу, суттєво гальмує тенденції індивідуалізації навчання, використання природних механізмів розвитку психіки дитини з метою забезпечення найбільш сприятливих умов подальшого розвитку.

Значний внесок у розв'язання проблеми взаємозв'язку когнітивного стилю з особистісними характеристиками зробили як зарубіжні (Д. Броверман, Р. Гарднер, Дж. Гілфорд, Д. Каган, Р. Кетелл, Г. Клаус, Дж. Клейн, С. Мессік, У. Найссер, Г. Олпорта, Г. Уїткін, П. Хольцман та ін.), так і пострадянські дослідники (О. Асмолов, Д. Богоявленська, С. Бондар, Л. Дорфман, Є. Клімов, В. Колга, Г. Куценко, О. Лібін, В. Мерлін, В. Моросанова, О. Напрасна, Н. Пов'якель, М. Прохорова, Л. Романовська, О. Скориніна, І. Скотнікова, А. Студенікін, В. Толочек, В. Федько, М. Холодна, Ю. Черножук, І. Шкуратова та ін.).

Мета статті – виокремити когнітивний стиль серед інших стильових характеристик особистості: життєвого, індивідуального, пізнавального, особистісного стилів.

Поняття «стиль» як глобальний психологічний параметр був введений в науку в якості стилю вивчення реальності індивіда. Його поява в системі психологічних категорій викликала певний професійний ажіотаж, який був спричинений ростом очікувань щодо поглиблення знань про природу людського інтелекту. В диференційній психології поняття «стиль» використовують для характеристики проявів всіх рівнів індивідуальності людини при взаємодії зі світом.

Дослідження стильових феноменів розпочалися з вивчення стилю життя, які ще досі в сучасному науковому просторі продовжують залишатись досить затребуваними та актуальними. Інтерес до наукових досліджень щодо зв'язку індивідуальних особливостей особистості та її когнітивно-стильових характеристик лише зростає. Одну з перших вказівок на

важливість стилю людської поведінки приписують І. Гете, який вважав його проявом вищих властивостей індивідуальності.

Когнітивний стиль особистості посідає важливе місце у вивченні індивідуальних особливостей людини. Разом з тим, необхідно чітко його виокремлювати серед безлічі інших стилів, таких як життєвий, індивідуальний, пізнавальний, особистий.

На думку О. Соколової, когнітивний стиль є аналітичним компонентом ширшого утворення – особистісного стилю, що також включає індивідуальні особливості взаємодії людини з соціальним оточенням, її самооцінку, превалюючі шляхи контролю та регуляції афективної сфери. Вивчення когнітивних стилів знаходиться на межі психології пізнання і психології особистості.

Також, варто зазначити, що за останні десятиліття в вітчизняній психологічній науці досліджувались такі аспекти когнітивних стилів: психологічні особливості читання тексту іноземною мовою студентами з різним когнітивним стилем (С. Бондар, 2003); когнітивно-стильові характеристики у зв'язку з навчальною діяльністю студентів (О. Напрасна, 2004); динаміка інтегральної когнітивної структури мислення суб'єкта у процесі оволодіння професійними поняттями (О. Савченко, 2004); когнітивний стиль особистості як чинник процесу розуміння тексту (Л. Романовська, 2005); когнітивні стилі як чинник професійного становлення майбутніх психологів (Л. Жердецька, 2007); когнітивний стиль як чинник розвитку інтелектуального потенціалу майбутнього практичного психолога (О. Пісоцький, 2008); когнітивні механізми засвоєння іншомовних текстів як чинник розвитку професійної компетентності майбутніх інженерів-педагогів (Г. Зеленін, 2009); тощо.

Дослідників проблеми когнітивних стилів цікавить людська індивідуальність і переконання в існуванні характерних для всіх людей індивідуальних форм розуміння реальності. В світлі загальнопсихологічної теорії діяльності О. Леонтєва стиль постає перед нами як механізм, що здійснює функції регуляції діяльності на різних її рівнях. Загалом, виділяють три етапи становлення терміну «стиль» та стильового підходу в психології.

На *першому етапі* в контексті психології особистості стиль розглядався для тлумачення індивідуально-особистих способів взаємодії людини зі своїм соціальним оточенням. Альфред Адлер вперше почав використовувати поняття життєвого стилю для пояснення унікального поєднання рис, способів поведінки і звичок, які визначають неповторну картину існування людини. В своїх психоаналітичних роботах [1] він говорив про існування індивідуальних стратегій поведінки, які виробляються особистістю для подолання комплексу меншовартості. Так, розвиваючи свою ідею про початкове переживання людиною своєї неповноцінності, А. Адлер вважав, що таке переживання стає нестерпним і спонукає людину до дій, які виправляють ситуацію. Як наслідок, в особи з'являється мета, яку останній прагне досягнути усіма доступними йому способами, компенсуючи початковий недолік, дефект чи просто низький рівень здібностей. А відтак, поняття стилю відповідає системному принципу еквіфінальності, згідно якого в складних системах існують різні шляхи, які призводять до одного і того ж результату (фіналу).

Стиль життя присутній завжди, але виявляється лише при зіткненні людини з життєвими проблемами. Це обумовлено тим, що формується він в дитинстві під впливом труднощів, що переживаються, і ґрунтуються на прагненні до мети, остаточно закріплюючись до 4-5 років. А доросле життя людини, на думку А. Адлера, лише фіксує і зберігає стиль життя, і тому дає можливість передбачати людську поведінку. Дуже важливим в контексті індивідуальної психології є порядок народження дітей в сім'ї. Знаючи місце людини у ряді його братів і сестер, можна визначити і його стиль: наприклад, з погляду А. Адлера, було очевидним, що старші діти завжди переживають ревності по відношенню до молодших і тому вимушені самостверджуватися спочатку в сім'ї, а потім - і у великому соціумі (в сучасній психології, втім, вирішальне значення порядку народження є суперечливим). Стиль життя включає психологічні якості, що розташовані на трьох рівнях індивідуальності: це дефект як індивідуальна характеристика, мета як духовно-світоглядна ознака і спосіб досягнення мети.

Щодо американського дослідника Гордона Олпорта, то він застосовував поняття стилю для опису експресивного аспекту поведінки, який характеризує диспозиції особистості (її мотиви і цілі). Стиль – це способи реалізації мотивів і цілей, до яких схильна особистість у зв'язку зі своїми індивідуальними особливостями (будь-які особистісні риси, починаючи з

вибірковості сприйняття і закінчуючи актом товариськості). Сформованість стилю, за Г.Олпортом, – це свідчення здатності особистості до самореалізації, що відповідно передбачає високий рівень психічної організації «Я»[11, с. 240].

Таким чином, на даному етапі поняття стилю мало швидше якісне значення; при цьому увага дослідників акцентувалася на важливості індивідуалізованих аспектів поведінки. Характерно, що стиль, трактований як особистісна властивість, розглядався як прояви вищих рівнів психічного розвитку індивідуальності.

На *другому етапі* стильового підходу, що охоплює 50-60-ті роки ХХ століття, на перший план виходить дослідження індивідуальних особливостей сприйняття, аналізу, структурування та категоризації інформації, позначених терміном «когнітивний стиль», що став ключовим поняттям в теоретичних «експериментальних» дослідженнях проблеми «особистість – пізнавальні процеси», а відтак інтерпретується та розглядається як певна стратегія мислення, що є однією з найважливіших чинників становлення інтелекту людини, як вираження інструментальної цілісності особистості, як набір певних способів вибору операційного складу процесів переробки і структурування інформації, що визначає більше спосіб та манеру, а не рівень здійснення діяльності.

Вивчення когнітивних стилів знаходиться на межі психології пізнання і психології особистості. Дослідників проблеми когнітивних стилів цікавить людська індивідуальність і переконання в існуванні характерних для всіх людей індивідуальних форм розуміння реальності, стиль постає перед нами як механізм, що здійснює функції регуляції діяльності на різних її рівнях.

Дослідники інтерпретують когнітивний стиль як вираження інструментальної цілісності особистості, як набір певних способів вибору операційного складу процесів переробки і структурування інформації, що визначає не стільки рівень, скільки спосіб, манеру здійснення діяльності. Вони розглядають «когнітивний стиль» як стабільну систему установок, що характеризують індивідуальну стратегію вирішення пізнавальних задач (що і як я повинен робити, щоб дізнатись), а також механізм, що здійснює функцію регуляції діяльності на різних її рівнях та характеризується стійкістю в часі.

В дослідженнях когнітивних стилів торкаються питання, що пов'язані з роллю когнітивного фактору в психічній організації людини, механізми різноманітності проявів пізнавальної активності, психологічної взаємності методичних процедур і т.д. В психології пізнавальних процесів на перше місце ставиться диференційно-психологічний аспект, а саме: дослідження індивідуальної специфіки процесів опрацювання інформації, яка в загальному вигляді позначається як «когнітивний стиль». Індивідуальні розбіжності в способах отримання і перетворення інформації, прийомах аналізу і структурування свого оточення, в свою чергу, утворюють деякі типові форми когнітивного реагування, відносно яких групи людей є схожими і відрізняються один від одного.

Однак терміни «пізнавальний» і «когнітивний» не є синонімами. «Пізнавальний» – це такий, що стосується процесу відображення дійсності в індивідуальній свідомості у вигляді пізнавального образу (сенсорного, перцептивного, мнемічного, розумового), тобто цей термін адресується тому, що відображено в пізнавальному образі. «Когнітивний» – це такий, що стосується психічних механізмів переробки інформації в процесі побудови пізнавального образу на різних рівнях пізнавального відображення, тобто цей термін адресується тому, як будуватиметься пізнавальний образ.

На цьому етапі термін «когнітивний стиль» використовувався для специфікації особливого роду індивідуальних особливостей інтелектуальної діяльності, які принципово відмежовувалися від індивідуальних відмінностей в успішності інтелектуальної діяльності, які описувалися традиційними теоріями інтелекту. Відмінною рисою цього етапу є перехід на діяльнісні визначення когнітивних стилів, коли та чи інша стильова властивість визначається у процесі її застосування.

Нарешті, *третьій етап* стильового підходу, початок якого пов'язується із 80-ми роками минулого століття, відрізняється тенденцією до надмірної узагальненості поняття стиль. Зокрема, поняття когнітивного стилю розширюється за рахунок появи нових стильових понять, таких як «стиль мислення», «стиль навчання», «епістемологічні стилі».

Відбувається поява стильових метапонять («метастилів»), які заміщують безліч описаних на даний момент конкретних когнітивних стилів: артикулювання – глобальність [13, с. 240], аналітичність – синтетичність [7, с. 117], образність – вербальність і цілісність – детальність [12, с. 284].

Більше того, поняття стилю починає застосовуватися до всіх сфер психічної активності (відповідно до знаменитого визначення Ж. Бюффона: «стиль – це людина»). Так, в останні три десятиліття у вітчизняній літературі з'явилися дослідження «оцінного стилю» [2, с. 95], «емоційного стилю» [4, с. 113], «стилю педагогічного спілкування» [6, с. 66], «стилю психічної діяльності дошкільника» [10, с. 58], «стилю життя особистості» [5, с. 24], «стилю активності» [3, с. 41], «стилю поведінки у складних життєвих ситуаціях» [9, с. 417] тощо. Результатом схожої узагальненості, на наш погляд, є концепція «стилю людини», в якій стиль розглядається як метавимір щодо всіх властивостей індивідуальності на всіх рівнях її організації, починаючи з темпераменту і закінчуючи смисловою сферою [9, с. 312]. Таким чином, в межах третього етапу спостерігається фактичне ототожнення стилю з індивідуальними відмінностями в психічній діяльності. Однак, якщо стилі – це завжди індивідуальні відмінності, то індивідуальні відмінності далеко не завжди є стилями.

Проблема когнітивного стилю тісно пов'язана з індивідуальним стилем діяльності. За визначенням Є. Климова, «індивідуальний стиль – це індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно звертається людина з ціллю оптимального зваження своєї індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності» [6, с. 75].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що когнітивний стиль є організуючою системою інтелектуальної діяльності кожного окремого індивіда. Розуміння когнітивного стилю як особистісного фактора регуляції пізнання фіксує загальне джерело різних «суб'єктивних задатків в організації процесів сприймання та мислення». Власне впровадження знань про когнітивний стиль в сферу психології пізнання дало можливість виокремити новий погляд на природу пізнавальних особливостей: відмінності у внутрішній організації процесів обробки інформації, що накладають свій слід не на змістові, а на формальні (пов'язані зі способами дій суб'єкта і в цьому значенні стилістичні) особливості когнітивних стратегій людини. Фактично, знання про когнітивний стиль діяльності індивіда відкривають шлях до цілеспрямованого формування і організації вмінь та навичок будь-якого навчання, матеріалу, який вивчається чи засвоюється. Загалом, слід сказати, що у кожного індивіда (чи то студент чи то учень) закладено великий творчий потенціал, який прагне до реалізації, і щоб його вивільнити, слід підібрати відповідні форми організації навчального процесу, враховуючи пізнавальні особливості його учасників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Наука жить. Киев: Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 272 с.
3. Вяткин Б. А. Стили активности как фактор развития интегральной индивидуальности. *Интегральное исследование индивидуальности: стиль деятельности и общения*: межвуз. сб. науч. тр. Пермь: Изд-во Пермского государственного педагогического университета, 1992. С.36-55.
4. Дорфман Л. Я. Эмоционально-когнитивные синтезы в структуре индивидуального эмоционального стиля. Пермь, 1990. 120 с.
5. Злобина Е. Г. Понятие «стиль» в науке. *Стиль жизни личности: теоретические и методологические проблемы*. Київ: Наукова думка, 1982. С.16-43.
6. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. Казань: Изд-во Казанского ун-та. 1969. 278 с.
7. Колга В. А. Дифференциально-психологическое исследование когнитивного стиля и обучаемости: дис. канд. психол. Нук: 19.00.07 / Львів, 1976. 180с.
8. Коротаев А. А., Тамбовцева Т. О. Исследование индивидуального стиля педагогического общения. *Вопросы психологии*. 1990 . №2. С. 62-70.
9. Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. Москва.: Смысл, 1999. 532 с.
10. Стеценко С. А. О стилях психической деятельности дошкольников. *Психологические проблемы индивидуальности*. Вып. 1. Москва, 1983. С. 58-59.
11. Allport G. W. Personality: A psychological interpretation . New York: Holt, Rinehart and Winston, 1937. 248 p.

12. Riding R., Douglas G. The effect of cognitive style and mode of presentation on learning performance. University of Birmingham Press, 1993. 307 p.
13. Witkin H. A., Dyk R. B., Faterson H. F., Goodenough D. R., and Karp S. A. Psychology Differentiation /. New York: Willey. 1962. 418 p.

*Павлишин Христина
Науковий керівник – проф. Олексюк Наталія*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Глобальні зміни, які охопили всі сфери існування людини, якісно характеризують сучасне суспільство. У процесі цих змін відбувається заміна попередніх ціннісних орієнтирів на нові, іще недостатньо сформовані, щоб почувати себе впевнено. Одним із принципів ціннісного самовизначення є ціннісний підхід, при якому толерантність – це цінність і життєва позиція, вона проявляється внаслідок сподівань особистості, орієнтацій і вчинків із відповідними ідеалами та змістами на основі здійснення свідомого вибору певної позиції, прийняття відповідального рішення [1].

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що поняття «толерантність» розглядається як соціально важливе явище, норма життя у демократичному суспільстві [3, с. 912; 6, с. 301]. Це один з головних принципів взаємовідносин між людьми [2, с. 85]. Толерантність визначає багатовимірність середовища і різноманітних поглядів; забезпечує гармонійне мирне співіснування представників, відмінних за різними ознаками; виступає громадським гарантом недоторканості і не насилля по відношенню до різних меншин і легалізує їхнє становище за допомогою закону; дозволяє стримувати ворожість, пропонує конструктивний вихід із конфліктної ситуації; сприяє нормалізації психологічної атмосфери в групі, у колективі, суспільстві; підтримує і розвиває самооцінку особистості і колективу; є досконалим взірцем організації життєдіяльності в соціумі; забезпечує успішну соціалізацію [2, с. 86; 3, с. 912].

Сучасна наука розглядає проблему толерантності у філософському, психологічному, педагогічному та соціокультурному контекстах. Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема його особливої значущості для формування професіоналізму особистості педагога досліджено у наукових працях вітчизняних учених (М. Андреев; О. Безносок, О. Волошина, О. Грива, В. Калюшина, О. Кихтюк, І. Кресіна, О. Майборода, О. Отич, В. Пісоцький, Т. Пилипенко, М. Товта, Ю. Тодорцева, О. Швачко та ін.). Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про необхідність подальшого вивчення проблем професіоналізму соціального працівника, оскільки окремі аспекти залишаються висвітленими не повною мірою, зокрема: готовність до соціального працівника до створення толерантного середовища; вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на прояви толерантності; особливості професійної підготовки майбутнього фахівця до виховання толерантності в особистості (соціумі). За таких умов проблема толерантності в професійній діяльності соціального працівника набуває особливої актуальності, а її розв'язання потребує змін у вітчизняній системі соціальної роботи.

Толерантність визначаємо як інтегративну якість особистості, що відображає активну моральну позицію і готовність до конструктивної взаємодії з людьми і групами незалежно від їх національної, соціальної, релігійної, гендерної приналежності, поглядів, світогляду, стилю мислення і типу поведінки; сприяє успішному самоствердженню особистості та її самореалізації у суспільстві [4, с. 20; 5, с. 7; 6, с. 301].

Вважаємо, що головною функцією толерантності є спрямування розвитку потенційно конфліктної ситуації до її конструктивного вирішення. Щоб запобігти конфліктам у суспільстві, основою якого є полікультурність і розмаїття, слід на чільне місце в політиці взаємовідносин поставити впровадження толерантності, що містить в собі риси, які підносять дієвість громадян і сприяють мирному вирішенню конфліктам: почуття єдності в різноманітті; пошук компромісів; громадянський настрій; патріотизм, поважне ставлення до інших людей; готовність вислуховувати точки зору інших; повага до прав інших осіб; особиста